

Mateusz Szurek <https://orcid.org/0000-0001-5513-2789>
Uniwersytet Łódzki

Wady wymowy a nauka języka obcego. Praktyczne wskazówki dla nauczycieli z perspektywy logopedy

Streszczenie

Wady wymowy a nauka języka obcego. Praktyczne wskazówki dla nauczycieli z perspektywy logopedy

Wady wymowy niejednokrotnie mają wpływ na funkcjonowanie ucznia w szkole. Często mogą spowodować wystąpienie trudności i niechęć do wypowiadania się w obcym języku podczas zajęć. W konsekwencji przyczynia się to do obniżenia motywacji do nauki języka obcego. Spektrum spotykanych nieprawidłowości artykulacyjnych jest bardzo szerokie. Wśród najczęściej występujących wymienia się m.in.: sygmatyzm, rotacyzm, mowę bezdźwięczną, nosowanie. Celem artykułu jest zwiększenie świadomości wśród nauczycieli języka obcego dotyczącej możliwości występowania u uczniów problemów artykulacyjnych, które przyczyniają się do wadliwej wymowy zarówno w języku ojczystym, jak i obcym. Dzięki dostrzeżeniu problemów logopedycznych u ucznia pedagog może stworzyć mu właściwe warunki do nauki języka i oceniać go, uwzględniając jego możliwości w zakresie wymowy. Zwrócenie uwagi na ten problem jest ważne z punktu widzenia dalszej organizacji właściwego procesu edukacyjnego ucznia.

Słowa kluczowe: wada wymowy, język obcy, nauczyciel języka obcego

Pojęcie mowy - przegląd definicji

Na przestrzeni wielu lat naukowcy zastanawiali się nad wyjaśnieniem terminu *mowa*. Najprościej pojęcie to można scharakteryzować jako „dźwiękowe porozumiewanie się dwóch osób, w którym jedna drugą o czymś powiadamia” (Milewski 1970). Maruszewski, ujmując to zjawisko szerzej, zaznaczył, że

stanowi [ono] zespół czynności składających się na procesy porozumiewania się za pomocą języka, który jest podstawowym środkiem służącym do porozumienia. Człowiek przyswaja sobie zdolność wykonywania tych czynności w wyniku kontaktów z innymi osobami mówiącymi. Mową są zatem osobnicze czynności realizacji reguł języka w celu porozumiewania się. Do czynności tych należą nadawanie i odbiór (Marszewski 1970).

Z kolei definicja zaproponowana przez Leona Kaczmarka podkreśla, iż mowa jest aktem w procesie porozumiewania się, w którym to

nadawca słownie przekazuje językowo ustrukturalizowany komunikat (wypowiedź), a odbiorca komunikatów ów percypuje, czyli rozumie. Jest to czynność polegająca na budowaniu i odbiorze (rozumieniu) komunikatów językowych słownych. Czynności tej towarzyszy wiele zachowań niejęzykowych (Kaczmarek 1995).

W literaturze można spotkać także szersze pojęcie *mowy*, która według Stanisława Grabiasa stanowi

zespół czynności, jakie przy udziale języka wykonuje człowiek, poznając rzeczywistość i przekazując jej interpretację innym uczestnikom życia społecznego. Mowy nie należy utożsamiać wyłącznie z komunikacyjnymi zachowaniami człowieka czy z jedynie biologicznie postrzeganym procesem mówienia (Grabias 1997b).

Analizując pojęcie *mowy* z punktu widzenia socjolingwistyki, bierze się pod uwagę trzy rodzaje zachowań, które pełnią różne funkcje, tj.:

- czynności poznawcze,
- językowe czynności komunikacyjne,
- czynności socjalizacyjne i grupotwórcze (Gałkowski, Jastrzębowska 2003).

Na mowę składają się zatem kompetencje językowe, komunikacyjne oraz proces realizacji tych kompetencji, dlatego mowa jest utożsamiana z komunikacją językową. Odbywa się ona zarówno w sferze biologicznej, jak i społecznej oraz psychicznej.

Przyczyny zaburzeń mowy

Zdaniem Ireny Styczek „mowa jest nieprawidłowa wówczas, gdy różni się od tej, która jest w użyciu danej grupy społecznej” (Styczek 1980).

Zaburzenia języka mogą być spowodowane różnymi czynnikami, m.in.:

1. Są wynikiem nieznamości języka przez jego użytkowników – brakiem kompetencji językowej (syntaktycznej – składnika bazowego i transformacyjnego, semantycznej – odpowiadającej za interpretację wypowiedzi oraz fonologicznej – odpowiedniego układu dźwięków).
2. Do ich powstania przyczyniają się uszkodzenia obszarów w korze mózgowej, które odpowiadają za językową organizację informacji – programowanie mowy, właściwe ukształtowanie treści i formy wypowiedzi.
3. Dochodzi do nich w wyniku rozpadu systemu komunikacyjnego.
4. W przypadku młodszych dzieci są spowodowane opóźnieniem lub brakiem możliwości wykształcenia się kompetencji językowej (Grabias 1996).

Wada wymowy a zaburzenie mowy

Wadą wymowy, nazywaną także *dyslalią*, *zaburzeniem wymowy*, *zaburzeniem artykulacji* czy *nieprawidłową realizacją fonemów*, określa się wadliwe realizacje fonemów, odbiegające od ustalonej przez tradycję normy (Kaczmarek 1966). Terminu tego używa się przy identyfikowaniu zaburzeń mowy, które objawiają się zaburzeniem dźwiękowej strony języka – brakiem prawidłowego wymawiania jednego lub więcej dźwięków. Wady wymowy mogą przybierać różną postać (Demelowa 1978; Kaczmarek 1966; Kania 1982; Rodak 1992; Spionek 1969):

- zniekształcania głosek (ich deformacji) – dyslalia właściwa,
- zastępowania głosek (substytucji) – paralalia,
- opuszczania głosek (elizji) – mogilalia.

Do najczęstszych wad wymowy można zaliczyć m.in.:

- sygmatyzm (seplenienie) – nieprawidłowa wymowa głosek dentalizowanych *ś, ź, ć, dź, s, z, c, dz, sz, ż, cz, dż*,
- rotacyzm – nieprawidłowa wymowa głoski *r*,
- kappacyzm – nieprawidłowa wymowa głoski *k*,
- gammacyzm – nieprawidłowa wymowa głoski *g*,
- lambdacyzm – nieprawidłowa wymowa głoski *l*,
- mowę bezdźwięczną – wymawianie głosek dźwięcznych jako bezdźwięczne (bez drgań wiązadeł głosowych),
- nosowanie – głoski nosowe wymawiane są jak głoski ustne bądź głoski ustne łączą się z rezonansem nosowym.

Zaburzenie mowy jest terminem szerszym od pojęć *wada wymowy* i *wada mowy*. Obejmuje bowiem wszelkie nieprawidłowości pojawiające się w mowie, które przyczyniają się do zaburzeń komunikacji językowej – bez względu na ich stopień, przejawy i podłoże. Do powstania zaburzeń mowy mogą doprowadzić zarówno czynniki egzogenne, jak i endogenne. Dlatego też mianem *zaburzenia mowy* określa się wszystkie patologiczne zachowania językowe. Zatem jako zaburzenie traktuje się zarówno najprostszą wadę wymowy, jak i całkowity brak mówienia oraz rozumienia (Jastrzębowska 2003).

Przejawy i rodzaje zaburzeń mowy

Zaburzenia mowy mogą przejawiać się w różny sposób. Nieprawidłowości w wymowie są związane z niepoprawną artykulacją tylko niektórych głosek (jak w przypadku m.in. seplenienia i rerania) lub wszystkich głosek, co przyczynia się do całkowitego niezrozumienia mowy. Najpoważniejszym zaburzeniem mowy jest całkowita niemożność mówienia. Zaburzeniom komunikacyjnym towarzyszą zaburzenia procesu porozumiewania się oraz obniżenie jakości przekazu i/lub odbioru informacji (Sawa 1990; Styczek 1980). Wśród dzieci zaburzenia mowy mogą przybierać postać zaburzeń rozwojowych lub nabytych, natomiast u dorosłych zazwyczaj są one nabyte.

Zaburzenia mowy a błędy językowe

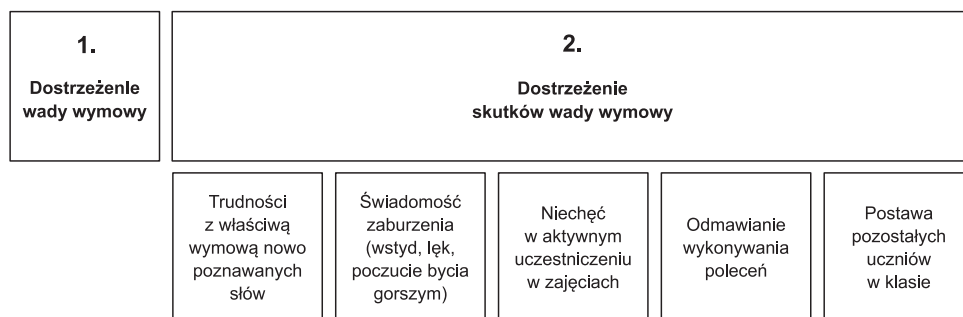
Stanisław Grabias uważa, że różnica między pojęciami *zaburzenie mowy* a *błąd językowy* jest subtelna. W obydwu wypadkach dochodzi do odstępstw od norm językowych i komunikacyjnych. Jednakże pojęcie zaburzenia jest związane z niemożnością prawidłowej realizacji i jest zawsze jedynym możliwym zachowaniem jednostki. Błąd językowy natomiast można poprawić – jest on dla jednostki zachowaniem jednym z wielu (Grabias 1997b), a popełnianie błędów jest „immanentną cechą każdego ludzkiego działania, a więc także zachowań językowych” (Dąbrowska, Pasieka 2015).

Uczeń z wadą wymowy w klasie - praktyczne wskazówki dla nauczycieli języków obcych

Wady wymowy wpływają na funkcjonowanie dziecka w szkole. Jak bowiem wspomniano wcześniej, mowa stanowi podstawę w budowaniu kontaktów społecznych, ponieważ umożliwia komunikację i porozumiewanie się z innymi. Dzięki komunikacji natomiast możliwe staje się zdobywanie i przekazywanie informacji, wyrażanie własnych uczuć i emocji. Zaburzenia mowy mogą zatem przyczyniać się do powstawania trudności w nawiązywaniu więzi społecznych, obniżać poczucie własnej wartości, negatywnie wpływać na samoocenę dziecka, a także powodować trudności w nauce.

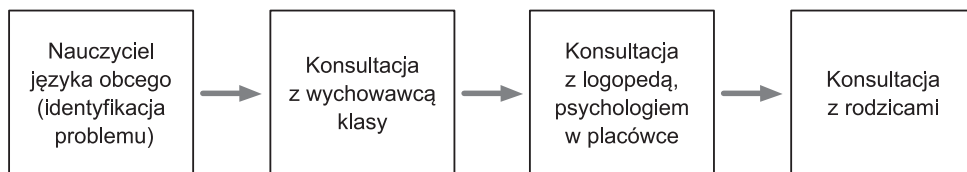
Dostrzeżenie problemów logopedycznych u ucznia jest bardzo istotnym elementem w procesie edukacyjnym, ponieważ pozwala na stworzenie właściwych warunków do nauki języka obcego i prawidłowego oceniania ucznia, z uwzględnieniem jego możliwości w zakresie wymowy. Identyfikacja problemu przez nauczyciela umożliwia podjęcie określonych działań, które pomogą uczniowi w przezwyciężeniu trudności. Oprócz tego nauczyciel musi dostrzec skutki występującej wady wymowy, do których można zaliczyć: trudności z wymową nowo poznanych słów, świadomość zaburzenia (poczucie wstydu na tle klasy, poczucie bycia gorszym), niechęć do aktywnego uczestnictwa w zajęciach, odmowę wykonywania poleceń, negatywną postawę klasy. Rozważania te zostały przedstawione na rysunku 1.

IDENTYFIKACJA PROBLEMU

Rysunek 1. Identyfikacja ucznia z wadą wymowy w klasie

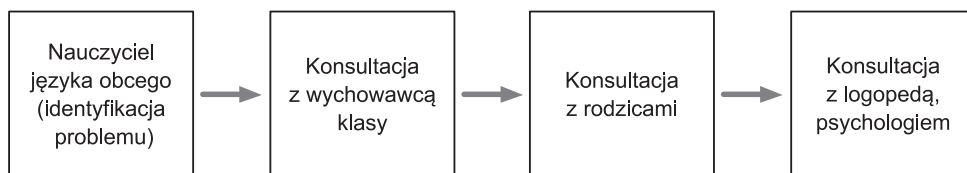
Występowanie u ucznia problemów artykulacyjnych, przyczyniających się do wadliwej wymowy zarówno w języku ojczystym, jak i obcym, stanowi wyzwanie nie tylko dla niego, ale również dla nauczyciela języka obcego, a także wychowawcy, psychologa, pedagoga szkolnego, rodzica i oczywiście – logopedy. Schemat postępowania nauczyciela języka obcego odnoszący się do ucznia z wadą wymowy został przedstawiony na rysunku 2.

Rysunek 2. Postępowanie nauczyciela języka obcego w przypadku, gdy w placówce zatrudnieni są specjaliści – logopeda i psycholog

Pierwszą czynnością podejmowaną przez nauczyciela języka obcego jest konsultacja z wychowawcą klasy, który powinien zostać poinformowany o dostrzeżonym problemie. Należy zasięgnąć informacji o funkcjonowaniu dziecka w szkole oraz o sytuacji rodzinnej. Następnie nauczyciel powinien skonsultować się z logopedą w placówce (jeśli taki specjalista jest zatrudniony), który określi dokładnie rodzaj wady wymowy i przedstawi indywidualny program terapeutyczny wraz z ewentualną prognozą. Zadaniem nauczyciela jest także skonsultowanie się z rodzicami ucznia, którzy powinni wspierać go w rozwiązywaniu problemów.

Często zaburzenia wymowy łączą się z trudnościami emocjonalnymi związanymi z występującym problemem. Powoduje to najczęściej niechęć do wypowiadania się podczas zajęć, wyrażania swoich emocji w innym języku. Konsekwencją tego jest także brak motywacji do nauki języka obcego, a co za tym idzie w przypadku zajęć obowiązkowych – późniejsze trudności w nauce tego języka. Kolejnym specjalistą jest więc psycholog, który przekazuje informacje na temat sfery emocjonalnej dziecka – czy jest ono nieśmiałe, czy ma problemy z wypowiadaniem się na forum klasy, czy wada wymowy przyczynia się do wycofania w kontaktach społecznych, czy problem z wypowiadaniem się na forum klasy (jeśli taki istnieje) ma związek z wadą wymowy, jaki jest rozwój intelektualny dziecka. W przypadku wystąpienia problemów psycholog dobiera odpowiednie metody pracy z dzieckiem, które pozwalają mu otworzyć się i pokonać lęk przed mówieniem. Jeśli w placówce nie ma zatrudnionych specjalistów, takich jak psycholog i logopeda, rodzice po spotkaniu z wychowawcą sami mogą udać się po poradę specjalistyczną. Sytuacja ta została przedstawiona na rysunku 3.

Rysunek 3. Postępowanie nauczyciela języka obcego w przypadku, gdy w placówce nie ma zatrudnionych specjalistów – logopedy i psychologa

Kolejnym etapem jest indywidualna terapia logopedyczna pod kontrolą wykwalifikowanego specjalisty (logopedy), a także ciągła współpraca między logopedą, rodzicami, nauczycielami i psychologiem.

Postępowanie nauczyciela w szkole powinno opierać się przede wszystkim na:

1. Stworzeniu przyjaznej atmosfery podczas zajęć.

Nauczyciel powinien zadbać o tolerancję w klasie, uwrażliwić uczniów na ich niedoskonałości i wady oraz wskazać prawidłowy wzorzec zachowania. Przyczyni się to do polepszenia atmosfery w klasie oraz nauczy uczniów odpowiedniego reagowania na osobę z wadą wymowy. Oczekiwany rezultatem u ucznia z wadą wymowy będzie podniesienie jego samooceny oraz przełamanie bariery komunikacyjnej dotyczącej wypowiedzania się na forum klasy.

2. Dostosowaniu wymagań do możliwości ucznia w zakresie wymowy.

Przy ocenianiu wypowiedzi ustnych nauczyciel powinien dostosować wymagania do aktualnych możliwości ucznia w zakresie wymowy. Dziecko może mieć trudności z właściwą wymową słów obcojęzycznych, szczególnie nowo poznanych. Żadne problemy artykulacyjne występujące u dziecka nie powinny jednak wpłynąć na jego ocenę. Etap ten pozwoli także przełamać bariery komunikacyjne i lęk przed negatywnym ocenianiem ze względu na występowanie wady wymowy.

3. Indywidualizacji podczas zajęć grupowych oraz integracji ucznia z problemem artykulacyjnym z klasą.

Podobnie jak w przypadku uczniów z trudnościami w nauce spowodowanymi innymi problemami niż wady artykulacyjne, nauczyciel może zaproponować aktywności skierowane bezpośrednio do dziecka z wadą wymowy. Doskonałym wstępem do zajęć będą ćwiczenia logopedyczne usprawniające aparat artykulacyjny, które pomogą nie tylko uczniowi z problemem logopedycznym, ale całej grupie w rozgrzaniu aparatów mowy przed ćwiczeniami językowymi. Pozwoli to dodatkowo oswoić uczniów z możliwością występowania zaburzeń mowy i odpowiednim tolerancyjnym zachowaniem w stosunku do zaistniałej sytuacji. Kolejnym ważnym aspektem jest uwrażliwienie wszystkich dzieci w grupie na występującą sytuację (wypracowanie odpowiednich reakcji, zmiana negatywnych reakcji w przypadku ich wystąpienia).

4. Motywowaniu ucznia do nauki języka obcego.

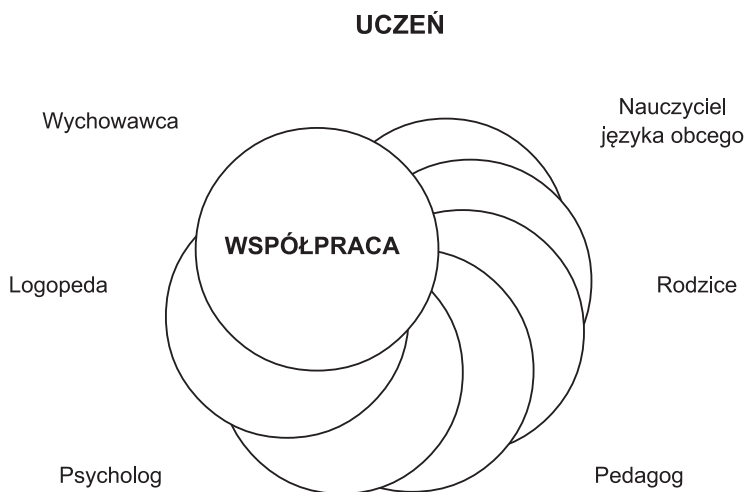
Konsekwencją współwystępujących problemów emocjonalnych jest brak motywacji do nauki języka obcego, a co za tym idzie w przypadku zajęć obowiązkowych – trudności w nauce języka obcego. W związku z tym nauczyciel powinien motywować ucznia i zachęcać go do aktywności podczas nauki w szkole, ale także poza nią. Uczeń może brać udział w różnego rodzaju wydarzeniach pozalekcyjnych, uczestniczyć w wyjazdach zagranicznych czy kołach naukowych języków obcych organizowanych przez szkołę. Dodatkowo należy chwalić ucznia za jego zaangażowanie i czynione postępy.

5. Zorganizowaniu niezbędnej pomocy specjalistycznej dla ucznia.

Nauczyciel wraz z wychowawcą po dostrzeżeniu problemu logopedycznego powinni skierować ucznia do logopedy, jeśli jest dostępny w placówce, a jeśli nie – skontaktować się z rodzicami i zobligować ich do zapewnienia terapii logopedycznej poza placówką. Ważne jest także ewentualne wdrożenie terapii psychologicznej.

6. Ciągłej współpracy nauczyciela z innymi specjalistami i rodzicami.

Istotną rolę odgrywa ciągły kontakt z wychowawcą klasy, psychologiem, logopedą pracującym z dzieckiem oraz rodzicami. Dzięki temu możliwe jest systematyczne śledzenie postępów dziecka, wzmacnianie jego motywacji oraz udzielenie pomocy w przypadku wystąpienia dodatkowego problemu.

Rysunek 4. Współpraca nauczyciela języka obcego z innymi nauczycielami, specjalistami oraz rodzicami

Wszystkie przedstawione przykłady postępowania pozwolą na stworzenie właściwych warunków do nauki języka obcego i przezwyciężenie problemów artykulacyjnych.

Wnioski

Wystąpienie wady wymowy u ucznia nie stanowi znaczącego ograniczenia w nauce drugiego języka. Istnieje jednak duża potrzeba stworzenia opracowań opartych na dokładnych badaniach, które umożliwią m.in. ukazanie wpływu nauki języków obcych na dyslalię (Kamper-Warejko, Kaproń-Charzyńska 2015). Istotne jest przede wszystkim dostrzeżenie wady wymowy przez nauczyciela języka obcego (jeśli wcześniej nie została ona zauważona przez rodziców, a niestety tak często się zdarza¹). Wczesna identyfikacja i podjęcie odpowiednich działań (w tym przede wszystkim rozpoczęcie intensywnej terapii logopedycznej) przyczynią się do poprawy artykulacji, a w rezultacie do wzmocnienia samooceny ucznia, zwiększenia jego chęci do nauki języka obcego oraz pokonania bariery komunikacyjnej związanej z mówieniem w obcym języku. Niepodjęcie działań mogłoby natomiast spowodować obniżenie motywacji do nauki, a w konsekwencji pogorszenie

¹ Rodzice często tłumaczą, że występująca u dziecka wada wymowy nie przeszkadza im w komunikacji z nim, dlatego też nie podjęli żadnych kroków w celu zorganizowania opieki terapeutycznej.

wyników, a także kontaktów z rówieśnikami, którzy nienauczeni odpowiednich postaw mogliby przyczynić się do wystąpienia problemów emocjonalnych u ucznia z wadą wymowy. Istotna jest więc świadomość nauczycieli języka obcego dotycząca możliwości wystąpienia u uczniów problemów artykulacyjnych. Zwrócenie uwagi na ten problem jest bowiem ważne z punktu widzenia dalszej organizacji właściwego procesu edukacyjnego.

Bibliografia

- Dąbrowska A., Pasięka M. (2015), *Błąd językowy – co to takiego? Rozważania o błędzie językowym w glottodydaktyce polonistycznej*, „Acta Universitatis Lodziensis. Kształcenie polonistyczne cudzoziemców”, nr 22.
- Demelowa G. (1978), *Minimum logopedyczne nauczyciela przedszkola*, Warszawa.
- Grabias S. (1996), *Typologie zaburzeń mowy. Narastanie refleksji logopedycznej*, „Logopedia”, t. 23.
- Grabias S. (1997a), *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin.
- Grabias S. (1997b), *Mowa i jej zaburzenia*, „Audiofonologia”, t. 10.
- Jastrzębowska G. (2003), *Zaburzenia komunikacji językowej (wyjaśnienie podstawowych pojęć)*, [w:] T. Gałkowski, G. Jastrzębowska (red.), *Logopedia – pytania i odpowiedzi. Podręcznik akademicki*, t. 1, Opole.
- Kaczmarek L. (1966), *Nasze dziecko uczy się mowy*, Lublin.
- Kaczmarek L. (1995), *Mózg, język, zachowanie*, Lublin.
- Kamper-Warejko J., Kaproń-Charzyńska I. (2015), *Błąd wymowy czy wada wymowy? Rozważania na marginesie nauki języków obcych*, „Linguodidactica”, t. XIX.
- Kania S.T. (1982), *Szkice logopedyczne*, Warszawa.
- Kent R.D. (2003), *The MIT Encyclopedia of Communication Disorders*, Massachusetts.
- Maruszewski M. (1970), *Mowa a mózg*, Warszawa.
- Milewski T. (1975), *Językoznawstwo*, Warszawa.
- Rodak H. (1992), *Terapia dziecka z wadą wymowy*, Warszawa.
- Sawa B. (1990), *Dzieci z zaburzeniami mowy*, Warszawa.
- Spionek H. (1969), *Zaburzenia psychoruchowego rozwoju dziecka*, Warszawa.
- Styczek I. (1980), *Logopedia*, Warszawa.

Abstract

Speech impairment and foreign language learning. Practical guidelines for teachers from the speech therapist's perspective

Speech impairment effects the functioning of a pupil at school. It can often be a stumbling block in the learning process and provoke reluctance in pupils to give their opinions in a foreign language during classes. Consequently, it can contribute to lowering motivation for foreign language learning. The aim of this article is to increase awareness among foreign language teachers regarding the pupils' articulatory problems which may

contribute to poor pronunciation both in their mother tongue and in a foreign language. If speech problems are noticed the teacher can create appropriate conditions for the pupil to learn a foreign language and to undertake assessments related to the pupil's pronunciation abilities. Paying attention to this problem is important in organising the education of such pupils.

Keywords: speech impairment, foreign language, foreign language teacher